

Васіль СТАРЫЧОНАК

“...МОЙ ЗАПАВЕТ, ЯК ПЛОД ДАСПЕЛЫ...” : МАСТАЦКА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА ЖЫЛКІ

Мова, як вядома, з’яўляецца найважнейшай формай выяўлення духоўнасці народа. Канкрэтызуючы гэту думку, выказаную больш за сто гадоў таму Францішкам Багушэвічам, можна смела сцвярджаць, што мова — душа кожнага чалавека, спецыфічнае праламленне яго менталітэту, апасродкаванае адлюстраванне яго жыццёвай пазіцыі. А калі гэты чалавек — творца, паэт, то яго мова — гэта яшчэ і рэалізацыя ўмення вобразна, канататыўна (эмацыянальна, экспрэсіўна, ацэначна) і сугуба індывідуальна адлюстроўваць акаляючы свет. Яскравым пацвярджэннем гэтага з’яўляецца творчасць паэта рамантычнага складу і трагічнага лёсу Уладзіміра Жылкі.

Паэт увайшоў у літаратуру ў пачатку 20-х гг., у той фенаменальны час, калі пісьменнікі былі акрылены ідэяй нацыянальнага адраджэння, рэвалюцыйным пафасам, маштабнасцю і навізнай тагачасных перамен, калі маладое пакаленне з уласцівым яму максімізмам бралася за стварэнне новай літаратуры. У вершы “Віхор” (1921) У. Жылка ў вобразнай, сімвалічнай форме паказвае абуджэнне беларускага народа і яго імклівы рух да свайго гістарычнага самасцвярджэння:

*Грыміць, гудзе ўсё недарэчнае,
Штораз віхор гучней, прудчэй.
Услухайся, паймі адвечнае —
І гімны вырвуцца з грудзей.
 (“Віхор”)¹*

Аўтар разумее, што ў гэтым імклівым руху наперад нялёгка “пазбыць путы, ёрмы”, вызваліцца з-пад цяжкіх “ланцугоў жыцця”, і таму — надзея на мужных, смелых, дужых, над кім “неўладарныя сцюжы”, на “арлоў радзімых пушч, нізін”. Перадачы імклінасці, хуткай зменлівасці падзей, дынамічнасці жыцця, яго бурлівага руху спрыяе ўдалае выкарыстанне дзеяслоўных сінонімаў (“*імкне, гудзе, шуміць віхор*”, “*грыміць, гудзе ўсё недарэчнае*”, “*вецер вее, круціць, дзьме*”, “*вецер свішча, хвошча*”, “*сусветнае сэрца гарыць, палымнее*”). Натхнёны, узнёслы, па-свойму шчаслівы і ўлюбёны ў жыццё, паэт бачыць, як начніцы “пацеркі нанізваюць з расы”, як “ад першых пацалункаў сонца” вырастаюць пралескі, як “русалкі выходзяць з віроў і начніцы вядуць карагод”. Адлюстраванню радаснага

настрою лірычнага героя паэту дапамагаюць розныя сродкі, у тым ліку і амонімы (іх разнавіднасць — амафоны):

*І вясною веюць пасмы
Хмелю светлага валос;
Уступаем ў светлы пасмы, —
З намі, з намі светлы лёс.
("Крыху ўзрушаны і рады...")*

У. Жылка, які да 1926 г. жыў у Празе, безумоўна, адчуваў атмасферу "грандыёзных" пераўтварэнняў у Беларусі. Знаходзячыся ў пошуку новых форм і сродкаў уздзеяння на чытача і вітаючы прыход у літаратуру таленавітай моладзі, паэт піша верш "Экспрэс" (1925), якія прысвяціў трэцім угодкам літаратурнаму аб'яднанню "Маладняк". У вершы адчуваецца моцны ўплыў на паэта Янкі Купалы і яго знакамітых "Паязджан" (1918), аб чым сведчыць змест верша і яго гукавая вобразнасць, а таксама радкі "едуць, едуць паязджане", узятыя ў якасці эпіграфа да "Экспрэса". Гэты верш паказальны ў сэнсе выкарыстання ў ім гукавой "інструментоўкі" і рытміка-інтанацыйных магчымасцей паэтычнай мовы. Ад прачытання толькі першых дзвюх строф верша ствараецца слыхавое ўражанне руху цягніка з яго абуджанымі пасажырамі, скрыгату і стукату колаў, грукату вагонаў, скогату бурнага ветру:

*Сёламі, доламі, борам, прасторам
Стукаты, грукаты, звон.
Збуджаны, збуджаны, змораны горам,
Зможаны змора і сон.*

*Скогатам, рогатам рэжа наветра.
Супраць карагі, ламы...
Бурнасцю ветра з панурага нетра, —
Хто гэта? Хто гэта? — Мы!*

Нельга не заўважыць удалае выкарыстанне аўтарам магчымасцей алітэрацыі (лац. *ad* 'пры, да', *littera* 'літара') — паўтарэння аднолькавых або падобных зычных гукаў. Гукавая выразнасць дасягаецца алітэрацыяй зацвярдзелага зычнага [p], які ў прыведзеных радках паўтараецца 16 разоў, з санорнымі [m] і [n], ужытымі адпаведна 12 і 10 разоў. Не меншую ролю ў гукапісе верша адыгрываюць звонкія [з] і [ж], якія ў першым чатырохрадкоўі паўтараюцца ў словах *звон, збуджаны, збуджаны, змораны, зможаны, змора* (прычым, з гука [з] пачынаюцца ўсе словы). Падкрэсліванню асобных слоў, узмацненню іх інтанацыйнага руху і сэнсу спрыяе і асананс (франц. *assonanse* 'сугучны') — паўтарэнне аднолькавых ці

падобных галосных гукаў. Так, своеасаблівую танальнасць вышэй прыведзеным строфам верша надае шматразовае ўжыванне губных (лабіялізаваных) галосных [o] і [y], якія паўтараюцца адпаведна 14 і 7 разоў (з улікам літары ё ў слове *сёламі*, якая абазначае гук [o]).

У паказе дынамічнасці жылкаўскага “бліскавіцы-цягніка”, зменлівасці хуткасці яго руху адбіліся зменлівасць настрою паэта, кантраснасць яго пачуццяў. З моўнага пункту гледжання гэта можна прадэманстраваць на прыкладзе адной строфы “Экспрэса”:

Мінуты міма жальба і жалоба,

Жорсткае джала жалю.

Радасць буяла, радасць-аздоба

Зяблую зябіць зямлю.

У гэтым катрэне звяртае на сябе ўвагу кантраснасць першага і другога двухрадкоўяў. Жорсткасць жыцця, цяжкасць пераадолення перашкод у першых двух радках падкрэсліваецца алітэрацыяй зацвярдзелых зычных [ж] і [дж]. Пачуццё радасці ад новых пераўтварэнняў у наступных двух радках перадаецца з дапамогай сэнсу слоў, а таксама алітэрацыі мяккага зычнага [з'] (*зяблы, зябіць, зямля*), і двухразовага паўтору назоўніка *радасць*.

Верш “Экспрэс” складаецца з 95 слоўжыванняў, з якіх знамянальным словам належыць 81 пазіцыя. Суцэльнасць тэксту верша дасягаецца паўторами дзеяслоўных і займеннікавых формаў (*рушыць — рушыма, верыць — верыма, зябіць — зяблы, мы — нам — наш*), а таксама прыслоўя *далей* і назоўніка *шлях*. Лексічнымі сродкамі аб’яднання тэксту выступаюць і шматлікія сінонімы (*стукат — грукат, змора — сон, рэха — грымоты, жальба — жалоба, бясконцы — нямераны*). У танальнасць верша, яго паэтычную канву арганічна ўпляліся складаныя словы (*разводдзе-заранка, бліскавіца-цягнік, радасць-аздоба*) і паўторы аднолькавых ці падобных па гукавым складзе ці таўталагічнай рыфме слоў (*у далі ўсё далей і далей для далей; зморана змора; нямераны мерай; джала жалю*), якія разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі перадаюць імклівасць руху экспрэса жыцця, пасажыры якога з “вясёлаю верай” імчаць “навысціг удалей, вечнасці наперарэз”.

Мова твораў У. Жылкі адлюстроўвае ўсе спектры ўзвышаных і жыццярэдасных чалавечых пачуццяў, калі нават “далі ўсміхаюцца” і “месяц смяецца рогам за акном”. З мэтай перадаць атмасферу ўрачыстасці, паказаць сваю прыналежнасць да “новага” ладу жыцця У. Жылка выкарыстоўвае разнастайныя моўныя сродкі. Гэта параўнанні (“*і сэрца, як сонца, і сонца, як сэрца*”), антонімы (“*падымаўся... і стары, і малы*”), сінонімы (“*нязломная, сталёвая воля*”, “*адважна, смела раць*”), азначэнні-сімвалы (“*Беларусь —*

край замчышч, курганоў”), эпітэты (“*агністая перамога*”, “*залатая пара*”, “*сонечны пагляд*”, “*яснавокая, шыракакрылая цішыня*”), складаныя назоўнікі і прыметнікі (“*маці-зямля*”, “*маці-краіна*”, “*анёл-абаронца*”, “*агонь-бліскавіца*”, “*слава-чутка*”, “*сэрцы-горны*”, “*словы-каменні*”, “*урачыста-грозны*”, “*бел-чырвона-белы*”).

Аднак чалавек, нават у самыя лепшыя яго дні, не можа жыць у ружовым свеце. Змены настрою паэта ў многім былі абумоўлены зменамі тагачаснай рэчаіснасці, а таксама хваробай паэта. А хворы чалавек, як слухна зазначае Міхась Скобла, “бліжэй да Бога”ⁱⁱ:

Я — грамнічная свечка прад Богам.

Ціхай, ціхай згараю малітвай

За блакітную к небу дарогу,

За ўзрунелыя зелена рытвы.

(“Я — грамнічная свечка прад Богам...”)

У творчасць паэта, адчуўшага неажыццявімасць сваіх мар, арганічна ўключаюцца філасофскія матывы, дзе пераважаюць змрочныя, чорныя фарбы і метафарычныя асацыяцыі тыпу “змрок паўзе, выглядае з-пад стрэх”, “змрок ахінвае крылом”, “смутак дзіўны сэрца крышыць”, “люты смуток душу тне”, “процьма часу глытае хараство і моц”, “змроку крыло атуліла”. Сярод ужытых аўтарам эпітэтаў, антонімаў і складаных слоў — тая ж фарбава-сэнсавая палітра тугі, нявер’я і безвыходнасці: “*горкая жалоба*”, “*нянавісьць горкая*”, “*глухая ноч*”, “*затоеная туга*”, “*слёзны туман*”, “*хмуры бор*”, “*чорнае гора*”, “*чорныя дні*”, “*хмурыя думкі*”, “*боль жыцця і лёгкасць смерці*”, “*смерць-збавіцелька*”, “*хмарка-туга*”, “*змрок-цішыня*”, “*краювоўча*”.

Элегічнасць настрою паэта ў пэўнай ступені адлюстроўвае адзін з распаўсюджаных у творчасці У. Жылкі тропаў — параўнанне, якое лічыцца прамежкавым этапам на шляху да ўтварэння метафарыⁱⁱⁱ. Параўнанні дазваляюць зрокава, сцісла і асацыятыўна выказаць свае адносіны да рэчаіснасці, шляхам супастаўлення двух прадметных паняццяў паказаць іх спецыфічнасць, адметнасць (“*як русалка, ўся яна*”; “*вось зіяе, як вясна*”; “*імя, як ноч, глухое*”; “*нібы неба, ягоны пагляды*”). Адметнасцю многіх жылкаўскіх параўнанняў з’яўляецца іх разгорнутасць, акцэнт на ўнутраны стан лірычнага героя, на выяўленне яго душэўных якасцей: *Як вербалозы нікнуць веццем, Так нізка схіліцца ўспамін. Усе мы страчаныя, Нібы ў траве сляды. Мой сум, як золата пярсеўка, На сэрца лёг і цісне ўскрай*. Некаторыя радкі пабудаваны на нанізванні параўнанняў, іх градацыі, што дазваляе перадаць усю шырыню дыяпазону чалавечага пачуцця:

Як вязень у доўгім вязенні,

*Ўтаміўся я песняй звінець,
Як горыч атруты пякучай,
Як тонкая злая страла,
Так горкая радасць сугуччаў
Смяротна мяне працяла.
(“Цяжэй ланцуг”)*

Перадачы складаных супярэчнасцей жыцця ў многім дапамагаюць антонімы, прадстаўленыя ў межах аднаго-двух вершаваных радкоў рознымі часцінамі мовы: назоўнікамі (*доля — нядоля, бяда - ліха (радасць), дзень — ноч, каханне — нянавіць, сябры — ворагі*) прыметнікамі (*бедны — багаты, светлы — чорны*), прыслоўямі (*цішэй — мацней, позна — рана*). Адлюстраванню складанасці псіхічных адчуванняў лірычнага героя спрыяюць і жылкаўскія аксюмараны (грэч. *охуторон* ‘дасціпна-недарэчны’) — прыёмы, заснаваныя на спалучэнні процілеглых па сэнсе, несумяшчальных паняццяў, параўн.: “жахлівае хараство”, “і блізкае гэтак далёка”, “хмялець без хмелю”. Мастацкі эффект дасягаецца і спалучэннямі прыметнікаў з іх шматлікімі колеравымі значэннямі: “чырвона-цёмнае, бы кроў, віно”, “бела-ружовы ўбор”, “ружова-ядвабная стужка”, “усход ружова-светлы”, “месяц бледна-срэбны”, “бел-чырвона-белы сцяг”.

Лірычны герой многіх твораў У. Жылкі, як і сам паэт, — удумлівы філосаф, якога цікавяць пытанні зямнога прызначэння чалавека, яго часавага і прасторавага развіцця. “Стала дзіўна, што годы так шпарка Прашумелі, бы ўвосень лісты”, — акцентуе ўвагу паэт на хуткаплыннасці жыцця. Не пражыўшы нават паловы таго, што называецца сярэдняй працягласцю жыцця, яшчэ адносна малады, У. Жылка зазначае:

*І раптам стала зразумелым,
Што маладосць прайшла мая,
Што я астыў, калісьці смелы,
Калісь гарачы, яркі я.
(“Бяспынна, глуха процьма часу...”)*

У думках і ўспамінах — “тугі вяснянае пралесках” — лірычны герой згадвае “час аб сваёй вясне”, “ранку срэбраросым”, калі яго заварожваў “губ вясёлых аксаміт” і “мармур светлага чала”. Напамінам аб светлай пары жыцця, своеасаблівым сімвалам юнацкай мужнасці становіцца для паэта кветка васілёк:

*А калі пяшчот прынадства
Мне блісне ў будняў сцюжнасці, —
Гэта васілёк юнацтва
На слуцкім пасе кутай мужнасці.*

(“”*Летунковасць, нерашучасць...*”)

Назвы не толькі вясны, але і іншых пор года перасэнсоўваюцца аўтарам у традыцыйным для метафары кірунку: лета — пара ўзмужнення, духоўнай сталасці, восень — сама сталасць, зіма — сівізна, старасць, вечар жыцця. Элегічнасць настрою лірычнага героя з яго разважаннямі пра тую непазбежную мяжу нематы, пра кароткасць чалавечага жыцця ствараюць удала выкарыстаныя метафары-назоўнікі *ліст, ноч, свечка, каганец, келіх*: Маіх радасцяў лісце спадае, Нібы лісце пажоўклае дрэў. І дні жыцця прыйшлі да ночы. Дачадзіць і сама гэта свечка, Недалёка сумотны канец. Скончыць смерць падрахунак і спрэчку І задзьмухне жыцця каганец. Божа, не шмат засталася Піць мне з келіху дзён. Восень, як жменю калосся, Скосіць жыцця майго сон.

Разважаючы над сваім лёсам, над прызначэннем творцы наогул, У. Жылка лічыць, што ў творчасці яму ўдалося сцвердзіць агульначалавечыя прынцыпы жыцця, а ў жыцці — захаваць вышыню чалавечага духу. “Мой дух не патух, Не пагас праз вякі, Паходняю свеціць. Пад хмараў павеццю Гарыць і іскрыцца Агнём-бліскавіцай”, — так ўяўляецца паэту лёс яго выпакутаваных думак. Значнасць іх падкрэсліваюць метафары-сімвалы *паходня, агонь-бліскавіца, павець хмараў*. “Сонцам зазьяе над хатамі Словаў маіх каравай”, — так вобразна і ўпэўнена спрагназуе паэт будучыню сваіх твораў. І час гэта пацвердзіў.

ⁱ Творы цытуюцца па выданню: Уладзімір Жылка. Выбраныя творы /Укладанне, прадмова і каментарыі М. Скоблы — Мн., 1998.

ⁱⁱ Жылка Ул. Выбраныя творы /Укладанне, прадмова і каментарыі М. Скоблы — Мн., 1998. — С. 11.

ⁱⁱⁱ Гл.: Старычонак В. Дз. Полісемія ў беларускай мове. — Мн., 1997. — С. 30 — 32.